

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
Katedra za hrvatski standardni jezik
Zagreb, srpanj 2014.

Varijante u Brozovićevoj teoriji standardnog jezika

DIPLOMSKI RAD

8 ECTS bodova

Mentor:

Dr. sc. Krešimir Mićanović, izv. prof.

Student:

Antonija Skomrak

SADRŽAJ

1. UVOD	3
2. HRVATSKI JEZIK U 20. STOLJEĆU	4
3. VARIJANTE	6
3.1. PROBLEM VARIJANATA U BOSNI I HERCEGOVINI	7
4. RJEČNIK HRVATSKOSRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA	9
4.1. KRITIČKE RECENZIJE	9
4.2. BROZOVIĆEVO POIMANJE STANDARDNOGA JEZIKA	14
5. BROZOVIĆEVA TEORIJA O ULOGAMA STANDARDNIH JEZIKA U KOMPARATIVNOJ LINGVISTICI	15
5.1. KLASIFIKACIJA STANDARDNOSTI	17
5.2. HRVATSKOSRPSKI JEZIK KAO ORIGINALNA POJAVA MEĐU SLAVENSKIM JEZICIMA	18
5.2.1. HRVATSKI JEZIK I NJEGOV GENETSKOLINGVISTIČKI ASPEKT	19
5.2.2. HRVATSKI JEZIK I NJEGOV SOCIOLINGVISTIČKI ASPEKT	20
6. BROZOVIĆEVO SHVAĆANJE STANDARDNOGA JEZIKA U 80-im GODINAMA 20. STOLJEĆA	21
7. ZAKLJUČAK	24
8. SAŽETAK	25
9. KLJUČNE RIJEČI/KEYWORDS	26
10. LITERATURA	27

1. UVOD

Dalibor Brozović, jedan od najpoznatijih hrvatskih jezikoslovaca, odigrao je bitnu ulogu u proučavanju i usustavljanju standardizacije hrvatskoga jezika. Bavio se lingvističkim radom te je ostvario opsežan teorijski opus. Najvažnija djela temeljena su na razmatranjima razvoja hrvatskoga jezika od njegovih početaka te njegov odnos prema srpskome jeziku. Njegove tekstove karakterizira objektivnost, nikako ne zaludenost nacionalizmom koji često predbacuje mnogim jezikoslovcima.

Na početku rada ukratko će se govoriti o hrvatskome jeziku u 20. stoljeću, a detaljnije će biti obrađene šezdesete, sedamdesete i osamdesete godine 20. stoljeća. Brozović pažnju usmjerava na već spomenuti odnos hrvatskoga i srpskoga jezika te na dvije varijante u hrvatskosrpskome jeziku oko kojih su vođene brojne polemike. Razvija termin standardne novoštokavštine koji za njega predstavlja standardni oblik hrvatskosrpskoga jezika koji je nastao procesom standardizacije novoštokavske dijalektalne osnovice predstavljajući tako konkretnu hrvatsku varijantu tog apstraktnog jezika. Na kraju središnjeg dijela rada bit će izneseni problemi s kojima se jezikoslovna kroatistika sukobljavala u zadnjem desetljeću 20. stoljeća.

Na kraju rada iznijet će se zaključci i spoznaje proizašle iz razrade teme.

2. HRVATSKI JEZIK U 20. STOLJEĆU

Kraj 19. i početak 20. stoljeća obilježen je koncepcijama koje su u proces standardizacije hrvatskoga jezika unijeli hrvatski vukovci. Njihov filološki program oslanja se na Vuka Stefanovića Karadžića i njegovo poimanje standardnoga jezika. Najvažnija je činjenica da su kao osnovu hrvatskoga standardnoga jezika odabrali novoštokavski dijalekt. Time su otvorili važna pitanja koja će u budućnosti biti postavljena – pitanje odnosa hrvatskoga i srpskoga jezika koja će dovesti do brojnih sporova oko same koncepcije jezika, odnosno radi li se zapravo o jednom jeziku (hrvatskosrpskom/srpskohrvatskom) ili dva zasebna jezika (hrvatski i srpski) te možemo li govoriti o varijantama jednoga jezika.

Koncepcija vukovaca, na čijem je čelu bio Tomo Maretić, zalagala se za štokavski purizam. Time bi se jezik očistio od kajkavskih i čakavskih riječi te bi se uveli štokavski ekvivalenti što bi jezik još više približilo Vukovoj koncepciji. To je dovelo do raznih problema pa tako i zanemarivanja stare hrvatske baštine, a i starije hrvatske književnosti koja je temeljena na sva tri narječja.

Pojavom *Hrvatskog pravopisa* Ivana Broza, *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* Tome Maretića te *Rječnika hrvatskog jezika* Franje Ivekovića i Ivana Broza „utrt je čvrsti put i solidna osnova za dalji razvitak hrvatskoga književnog jezika u 20. stoljeću na temelju novoštokavskih ijekavskih govora i fonetskog pravopisa“.¹ Broz se svojim pravopisom udaljio od 19. stoljeća, u prvom redu jer je on fonološki te povodjenjem za Vukovim načelom *piši kako govoriš*. Glavna zamjerka Maretićevoj *Gramatici* bili su primjeri iz Daničićevih i Karadžićevih djela čime je zanemario stoljetnu hrvatsku književnu tradiciju. Jednak prigovor bio je upućen i Ivekoviću i Brozu za njihov *Rječnik*.

U drugoj je polovici 20. stoljeća organizirana u Novom Sadu „anketa o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa“² u kojoj je 110 književnika, lingvista i javnih radnika iznijelo svoje mišljenje o jezičnim problemima u *Letopisu Matice srpske*. Bavili su se pitanjima pravopisa, pisma te rječnika književnog jezika. Zaključeno je da su i ijekavski i ekavski govor te latinica i ćirilica ravnopravne te da postoji jedan zajednički jezik Hrvata i Srba koji u službenoj upotrebi u nazivu mora imati obje sastavnice. Donesena je i odluka o izradi zajedničkog pravopisa i rječnika. Godine 1960. izašao je *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika* pisan latinicom i ijekavicom te *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika*

¹ Jonke, Ljudevit (1968) *Razvoj hrvatskoga književnog jezika u 20. stoljeću*. Zagreb: Zavod za slavensku filologiju. Str. 99

² Jonke, Ljudevit (1971) *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska. Str. 207.

pisan ćirilicom i ekavicom. Sedam godina kasnije izlazi *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika* i *Rječnik srpskohrvatskoga književnog jezika*. Izrada ovoga Rječnika i polemike vođene između hrvatske i srpske strane donijet će brojna promišljanja o dvjema varijantama hrvatskosrpskoga jezika.

3. VARIJANTE

Na samome početku valja spomenuti da dolazi do neslaganja o tome što varijanta zapravo jest. Neki smatraju da postoji istočna i zapadna varijanta, a drugi „pod varijantama shvaćaju bilo koju terensku razliku u jezičnoj praksi standardnog jezika“.³ Brozović smatra da se kod hrvatskosrpskog standardnoga jezika može govoriti samo o dvije varijante – o istočnoj (beogradskoj ili srpskoj) te o zapadnoj (zagrebačkoj ili hrvatskoj), dok neki govore i o vojvođanskoj, bosanskohercegovačkoj i crnogorskoj varijanti. Najprikladniji termini su srpska i hrvatska varijanta jer su beogradska i zagrebačka varijanta preuski pojmovi, dok su pak istočna i zapadna preširoki pojmovi. Kako bi potkrijepio iznesenu tezu, Brozović navodi šest objašnjenja varijanata. Varijante se pojavljuju u nacionalno nehomogenim standardnim jezicima te su one „adaptacija jedinstvenog standardnog jezika tradiciji i suvremenim potrebama nacija kao definiranih etno – socioloških formacija“⁴ te su stoga zakonite pojave u nehomogenim standardnim jezicima. Varijanta zapravo funkcionira kao i nacionalno homogen standardni jezik te razlike između varijanata gotovo da ne utječu na strukturu hrvatskosrpskog jezika. One imaju zajednički sustav normi i dublete koje je moguće zamijeniti u okviru istog sustava te ih to razlikuje od dva standardna jezika u okviru istog dijasistema u kojima postoje dva sustava normi. One su jezično-sociološke pojave te se prema dijalektima odnose baš i kao standardni jezik. Iz toga je vidljivo da se ne smiju miješati s regionalnim ili lokalnim prostorima u kojima se upotrebljava neka jezična pojedinost. Varijante standardnoga jezika izgrađene su jedinice s kompleksnim jezičnim i iznadjezičnim osobinama, s funkcijama koje vrši standardni jezik u nacionalno homogenim jezicima te ih treba razlikovati od onih nedefiniranih, na kojima se spajaju razne osobine varijanata (Bosna i Hercegovina) ili pak onih definiranih upotrebom pojedinačnih jezičnih osobina samog standardnog jezika, npr. ijekavska i ekavska zona (usp. Brozović 1969:5). Lingvističko jedinstvo hrvatskosrpskoga jezika ne može se ugroziti priznavanjem postojanja varijanata.

Problem koji se javlja jest problem adaptacije tekstova. Srpska strana često prigovara adaptaciji tekstova koja se vrši u Hrvatskoj te zaboravlja da se jezik ne smije nametnuti, već svaki narod ima pravo izabrati jezik koji želi. Ako bi se pak tekstovi ostavili neadaptirani, što se može činiti pravednim, javlja se novi problem. Mnogo više tekstova, dokumenata i sličnih tiskovina dolazi s istoka na zapad pa bi tako srpska varijanta nadjačala hrvatsku jer je malen

³ Brozović, Dalibor (1969) *Rječnik jezika ili jezik rječnika? Varijacije na temu varijanata*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske. Str. 3.

⁴ Brozović, Dalibor (1969) *Rječnik jezika ili jezik rječnika? Varijacije na temu varijanata*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske. Str. 4.

broj tekstova koji idu prema istoku. Hrvatskoj bi ponovno bila nametnuta srpska varijanta i ugrožena bi bila mogućnost biranja vlastitoga jezika. Miješanje dviju varijanata ne treba forsirati jer to neće dovesti do bržeg jezičnog prožimanja istoka i zapada. Nikakve umjetne intervencije u jeziku ne donose poboljšanje, a ako do prožimanja uzrokovanog umjetnim intervencijama i dođe, ono mora biti jednako uvjetovano za obje strane.

Razvoj standardnoga jezika u Hrvatskoj tekao je prirodnim putem, bez umjetnog forsiranja koje bi zapravo dovelo do usporenja i produživanja razvojnoga puta jezika. Nametanja raznih pravila sa srpske ili hrvatske strane koja bi utjecala na varijante hrvatskosrpskoga jezika bilo bi kršenje osnovnog ljudskog prava o mogućnosti izabiranja i odlučivanja o vlastitom jeziku.

Problem varijanata ima i svoju ideološku stranu. Često se one koji priznaju postojanje dviju varijanata nepotrebno proziva i optužuje da su protiv bratstva i jedinstva Hrvata i Srba te da se pomoću jezika žele što više udaljiti od jedni od drugih.

3.1. PROBLEM VARIJANATA U BOSNI I HERCEGOVINI

Jedna je od najzamršenijih situacija vladala na području Bosne i Hercegovine. Brozović tvrdi da često „otud dolaze glasovi u prilog forsiranja unifikacionih procesa, i to zato da bi stanovništvu BiH bilo lakše“.⁵ Jasnije je da se situacija u BiH ne smije zanemariti, ali ne na štetu Hrvatske i Srbije. Te dvije zemlje ne bi trebale zanemarivati svoje jezične situacije i posebnosti kako bi olakšale situaciju stanovništvu Bosne i Hercegovine. Postoje tvrdnje da u BiH supostoje obje varijante i da zajedno dobro funkcioniraju prožimajući jedna drugu kada se radi o odabiru riječi, termina, oblika i drugih osobina te da se to poštuje u narodnom i razgovornom jeziku. Brozović se s tim tvrdnjama ne slaže te navodi da „ako se i može govoriti o kakvoj stvarnoj koegzistenciji, onda je u ozbiljnoj mjeri ima samo u beletristici, tamo gdje je ipak više-manje odlučna volja autora, uza sva ograničenja što ih nameće lektura. Pri tome se može reći da ta koegzistencija u jeziku beletristike postoji u svih pisaca, bez većih razlika s obzirom na njihovu nacionalnost, pa čak i u onih koji su prešli na ekavštinu“.⁶ Samo u beletristici vidi se nešto više osobina zapadne varijante, dok na ostalim razinama (školstvo, administracija, novine i slično) prevladava istočna varijanta. Na primjeru riječi općina, koja postoji i u srpskim i u muslimanskim i hrvatskim govorima i kojoj pravopis daje prednost, Brozović dokazuje da postoji raskorak između narodnih govora i prakse u standardnom jeziku

⁵ Brozović, Dalibor (1965-1966), *O problemima varijanata*. Jezik, 13. Str. 41.

⁶ Brozović, Dalibor (1965-1966), *O problemima varijanata*. Jezik, 13. Str. 42.

u kojem se koristi oblik opština. Time se riječi tipične za zapadnu varijantu izbacuju i prednost se daje istočnoj varijanti. Iako se tvrdi da se adaptiranje tekstova ne provodi, to nije točno. U novinama se također izbacuju riječi tipične za zapad te se zamjenjuju istočnom varijantom.

Svim ovim navodima dokazano je da supostojanje varijanata u BiH zapravo i ne postoji, odnosno da se ona želi izbjeći na štetu hrvatske varijante hrvatskosrpskoga jezika i nametnuti korištenje srpske varijante. To dovodi i do zaključka da u BiH ne postoji zasebna varijanta jezika jer za to nema osnove.

Valja imati na umu da su osobine obje varijante ujedno i osobine hrvatskosrpskoga standardnog jezika te situaciju u BiH treba promatrati uzimajući u obzir i tu činjenicu. Brozović donosi definiciju BiH u odnosu na varijante: „u hrvatskosrpskom standardnom jeziku koegzistiraju neke dubletne osobine na taj način da je njihova koegzistencija teritorijalno polarizirana – na jednu stranu Srbija i Crna Gora, na drugu Hrvatska, i upravo ta činjenica uvjetuje postojanje varijanata standardnog jezika, a BiH je takav teren na kojem koegzistencija tih istih dubletnih odnosa nije teritorijalno polarizirana, ili bar ne bi trebalo da bude“.⁷ Drugim riječima, Bosnu i Hercegovinu potrebno je uključiti u rasprave i odluke vezane uz hrvatskosrpski standardni jezik, ali ne smije se dopustiti da izravno utječe na hrvatsku ili srpsku varijantu.

⁷ Brozović, Dalibor (1965-1966), *O problemima varijanata*. Jezik, 13. Str. 43.

4. RJEČNIK HRVATSKOSRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA

Godine 1967. izlaze prva dva sveska Rječnika hrvatskosrpskoga književnoga jezika (A-F, G-K). U Zagrebu je izašao abecednim redom i na latinici, dok je u Novom Sadu izašao azbučnim redom i na ćirilici. Iako je uloženo mnogo napora i truda objiju strana, Rječnik je dobio više kritika, odnosno upozorenja na nedostatke i propuste, nego pohvala. Zbog silnog nezadovoljstva Matica hrvatska odabrala je četvoricu ocjenjivača kako bi ocijenili Rječnik – Stjepana Babića, Dalibora Brozovića, Radoslava Katičića i Tomislava Ladana. Na temelju njihovih ocjena i kritika srpske strane iznijet će se još neke bitne činjenice o varijantama u hrvatskosrpskome jeziku.

4.1. KRITIČKE RECENZIJE

Četiri naša recenzenta Rječnik više kude nego hvale, ali s ciljem da se izdanja koja slijede poboljšaju i kako bi što više pogrešaka bilo izbjegnuto. Budući da se Rječnikom željelo pokazati da je hrvatskosrpski jezik jedinstven i da nema razlike među njegovim varijantama, recenzenti zamjeraju što podaci koji to negiraju nisu navedeni. Upravo zbog prikrivanja razlika među varijantama, nastali su glavni nedostaci ovoga Rječnika. Babić smatra da se „težnja za ravnopravnošću očituje u opisu značenja“.⁸ Navođenje riječi u Rječniku nije provedeno dosljedno, odnosno „normalno bi bilo da je u izdanju RMH na prvom mjestu hrvatska riječ, ali tako nije, nije ni obratno, nego je miješano“.⁹ Načini potvrđivanja riječi su nepotpuni i neobjektivni te se često donosi samo jedna potvrda riječi, iako se ona koristi i na drugim područjima. To dovodi do toga da „rječnik ne može poslužiti u pravoj mjeri za jezičnu kulturu niti njegovanju naše varijante, na što kao narod imamo pravo“.¹⁰ Određivanje je značenja riječi u Rječniku prilično loše provedeno. „Načelo da se sekundarne riječi obično u definicijama naslanjaju na glavnu riječ nije uvijek provedeno, a to bi bilo potrebno ne samo zbog načela nego i zbog sigurnijega određivanja značenja i zato što su produktivne riječi upravo zato produktivne što imaju i glasovnu i semantičku vezu s riječima od kojih su izvedene“.¹¹

⁸ Babić, Stjepan (1969) *O Rječniku Matice hrvatske*. U: *Kritika. Hrvatski književni jezik i pitanje varijanata*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske. Str. 26.

⁹ Babić, Stjepan (1969) *O Rječniku Matice hrvatske*. U: *Kritika. Hrvatski književni jezik i pitanje varijanata*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske. Str. 26.

¹⁰ Babić, Stjepan (1969) *O Rječniku Matice hrvatske*. U: *Kritika. Hrvatski književni jezik i pitanje varijanata*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske. Str. 32.

¹¹ Babić, Stjepan (1969) *O Rječniku Matice hrvatske*. U: *Kritika. Hrvatski književni jezik i pitanje varijanata*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske. Str. 36.

Brozović spominje još dvije recenzije stranih autora, Vladimira P. Gudkova te Aleksandra Đ. Kostića. Iako Gudkov smatra da je Rječnik visoko leksikografski reprezentativan, nailazi na riječi koje nisu uvrštene u Rječnik, a potvrdu za njihovo postojanje pronalazi kod nekoliko važnih književnika iz Hrvatske i iz Srbije. U nastavku kritizira gramatičke i stilske oznake te zaključuje kako značenja moraju biti bolje obrađena kako bi se u Rječniku snašao i stranac. Spominje i problem varijanata, odnosno pokušaj njihova prikrivanja u jeziku. Smatra da su autori nastojali upotrebljavati riječi koje su zajedničke i hrvatskoj i srpskoj varijanti, a kada to nije bilo moguće, uvrštena su dva leksema koji su predstavnici obje varijante. Najveća mu je zamjerka što leksemi nisu teritorijalno opisani, odnosno što se ne donosi podatak gdje su te riječi u upotrebi. U zaključku svoje kritike iznosi da je glavna vrijednost Rječnika to „što je široko zahvatio leksik suvremenog standardnog jezika, i smatra da je to kapitalan rad, koji će donijeti mnogo koristi. Posebno, bit će dobrom podlogom za sastavljanje dvojezičnih rječnika“.¹²

Kostić, kao i ostali recenzenti, na početku svoje kritike hvali izlazak Rječnika, no i on se ponajviše osvrnuo na pogreške koje se u njemu nalaze. Budući da je bio profesor na Medicinskom fakultetu u Beogradu, njegova kritika zasniva se na medicinskom stajalištu. Kritizira izbore tekstova pri čemu je veoma oštar te navodi da brojne definicije medicinskih, ali i kulinarskih i glazbenih pojmova nisu točne.

Posljednjim dvjema kritikama podupiru se stajališta recenzenata odabranih od strane Matice hrvatske te, iako je izlazak Rječnika bio potreban, neke pogreške nisu se smjele dogoditi, barem ne u toliko velikom broju.

Iako su kritike recenzenata poprilično slične, došlo je do sukoba na političkom polju. Javile su se razne tvrdnje da su kritike politički okarakterizirane te da nisu proizašle iz lingvističkih stajališta, već onih političkih. Najglasniji su zastupnici ove teorije bili Đ. Kostić i Z. Gluščević. Kostić kaže da su „četiri članka napisana sa nedvosmislenom političkom, a ne lingvističkom namerom“¹³, a Gluščević da su „ove tobože lingvističke teze potpuno neodržive i da se iza njihove kvazi-lingvističke argumentacije kriju sasvim određeni politički ciljevi“.¹⁴ U njihovim izjavama jasno se vidi napad na hrvatske recenzente, ali nakon toga se postavlja pitanje kakvu političku korist, kako pripadnik ruskoga naroda, ima Gudkov. Brozović navodi

¹² Brozović, Dalibor (1969) *Rječnik jezika ili jezik rječnika? Varijacije na temu varijanata*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske. Str. 43.

¹³ Brozović, Dalibor (1969) *Rječnik jezika ili jezik rječnika? Varijacije na temu varijanata*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske. Str. 46.

¹⁴ Brozović, Dalibor (1969) *Rječnik jezika ili jezik rječnika? Varijacije na temu varijanata*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske. Str. 46.

da Kostić treba priznati da su optužbe neutemeljene ili dokazati neku od tvrdnji koja bi potkrijepila njegovu teoriju: da u hrvatskosrpskom standardnom jeziku nema varijanata, da u engleskom jeziku nema varijanata, da za hrvatskosrpski standardni jezik vrijede drugi zakoni koji ne postoje u ostalim jezicima ili pak da engleska leksikografija¹⁵ ne prikazuje varijantsku polariziranost koju prikazuje sam Rječnik (usp. Brozović 1969:47). Ako se niti jedna od ovih postavki ne može dokazati, onda ne postoji nikakva politička pozadina koju zastupaju recenzenti. Kostić ne vjeruje u postojanje varijanata, iako su se hrvatski i većina srpskih lingvisti složili da varijante postoje i da će sva drugačija mišljenja biti manje važna. Gluščević, pak, po strani ostavlja narod Crne Gore i Bosne i Hercegovine i govori samo o jeziku Hrvata i Srba promovirajući tako velikosrpsku ideju i tvrdeći da su Hrvati preuzeli od „hercegovačkih Srba jedno narečje kojim su nekad govorili samo Srbi i uzak intelektualni sloj Hrvata, i ako sada onom delu Srba i većini Crnogoraca koji još uvek govore i pišu južnim narječjem ništa ne smeta okolnost što se njime služi i većina Hrvata, onda to znači samo jedno: da u masovnoj međunarodnoj komunikaciji narječja srpskohrvatskog jezika ne predstavljaju sredstvo nacionalne identifikacije“.¹⁶ Baš kao i Kostić, niječe postojanje varijanta, odnosno smatra da se sve svodi na srpsku varijantu što dovodi do jedinstvenog jezika. Time širi svoje unitarističke ideje te preko jezika (ekavske varijante) želi povećati i širiti srpsku nacionalnu svijest i velikosrpsku ideju.

Kostić svoje političke stavove brani i pomoću njih pokušava izgurati hrvatski jezik i postaviti srpski kao glavni. Njegove stavove o jeziku i varijantama trebali bi prihvatiti svi Srbi te bi se tako uzdignula srpska jezična kultura bez da se u nju petljaju ljudi s hrvatskog jezičnog područja. To bi značilo potiskivanje srpskog jezika što je nezamislivo. Kod Srba se treba probuditi svijest o jeziku, treba se boriti za njega zbog vlastitih interesa jer se samo tako može pobijediti u borbi koji nije lišena klasne pozadine. Moraju se zadržati vlastiti koncepcijski stavovi i metode kako bi se došlo do željenog cilja (usp. Brozović 1969:56).

Političke se aluzije nalaze i u odgovorima urednika. Neki su, umjesto da pokušaju svojim kritikama poboljšati Rječnik, napali hrvatske recenzente na političkoj razini. Govori se da Hrvati žele povećati razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika, odnosno hrvatske i srpske varijante hrvatskosrpskoga standardnoga jezika, implicirajući pritom da se napada jedinstvo dvaju naroda. Pešikanova optužba temelji se na tome da Brozović pokušava prikazati da je razlika mnogo više nego li ih u stvarnosti ima. Te političke optužbe Brozović

¹⁵ Brozović često navodi primjere iz engleskog jezika kao jezika u kojemu dvije varijante (britanska i američka) ne ugrožavaju jedna drugu, kao što se ovdje pokušava prikazati za hrvatsku i srpsku varijantu.

¹⁶ *Kritika. Rasprave o jeziku – u povodu Rječnika.* (1969.) Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske. Str. 222.

odbacuje tvrdeći da je neznanstveno stvarati umjetne razlike ili sličnosti dvaju jezika. Utjecaj jedne varijante na drugu treba teći prirodnim putem i nije ga potrebno sprečavati jer je to zapravo i nemoguće. U normalnim uvjetima, pod kojima se smatra ravnopravnost naroda i jezika te njihova suradnja i poštivanje, utjecaj jezika jedan na drugi mora se prikazati objektivno i bez skrivenih namjera. Sporazum dviju matrica upravo će taj problem pokušati riješiti na objektivnan način koji bi donio zadovoljstvo na obje strane.

Riječi poput idealistička, neznanstvena, reakcionarna osnova i kontrarevolucionarno srbohrvatstvo koje hrvatski recenzenti koriste odnose se na karakterizaciju određenih pojava, a nikako ne na političke optužbe. Tim riječima Brozović brani uredništvo te ga naziva žrtvom vremena i prilika u kojem Rječnik nastaje. Budući da to vrijeme prolazi i posljedice se postupno uklanjaju. Jasno je da cijela problematika ima i političku i lingvističku stranu, ali je nepotrebno da se one miješaju. Lingvistički problemi trebali bi se rješavati samo na jezičnoj razini, a oni politički na političkoj bez uplitanja jedne razine u drugu.

Kostić se čvrsto drži svoga stajališta da Hrvati žele što prije hrvatskosrpski jezik umjetno prelomiti na dva zasebna jezika. Budući da je kao osnovica u obje varijante odabrano štokavsko narječje, to nije moguće. U slučaju da su Hrvati kao osnovicu odabrali čakavsko ili kajkavsko narječje, moglo bi se govoriti o dva različita standardna jezika. Ovako, dijelimo centralni novoštokavski tip te zajednički standardni jezik. „Fonološka, morfološka, tvorbeni i sintaktička struktura i konkretni sadržaj, a isto tako i osnovni leksički fond, pripadaju više – manje identičnoj dijalekatskoj osnovici i samo zato je hrvatskosrpski standardni jezik – jedan standardni jezik“.¹⁷ U njemu se ne dijele akcenti, padeži, tvorbeni nastavci, glasovi ili što drugo na srpske i hrvatske, već je sve to zajedničko. Varijante gotovo da i nemaju utjecaj na to je one nisu uvjetovane jezično (osnovicom), „one su pojava civilizaciono-jezične superstrukture (terminologija, pismo, grafijske, pravopisne i ortoepske norme ili navike, tzv. intelektualizacija jezika, stilističke kategorije prvenstveno neliterarnih funkcija, i sl.)“.¹⁸ Budući da između varijanata nema ni materijalne i strukturne lingvističke razlike, recenzenti od njih ne bi mogli stvoriti dva različita standardna jezika kako Kostić tvrdi.

Ipak, Stevanović i Pešikan, iako u svoje odgovore miješaju politiku, znatno je manje zastupljena i vidljiva u njihovim tekstovima. Pešikan smatra da je pravo svakoga naroda da odlučuje o svom jeziku i njegovoj normi te treba li ostati u zajednici s drugim narodom iste

¹⁷ Brozović, Dalibor (1969) *Rječnik jezika ili jezik rječnika? Varijacije na temu varijanata*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske. Str. 61.

¹⁸ Brozović, Dalibor (1969) *Rječnik jezika ili jezik rječnika? Varijacije na temu varijanata*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske. Str. 62.

jezične osnovice ili se osamostaliti. Zbog već navedenih činjenica o narječjima i o odabranoj štokavskoj osnovici, ne bi se mogli stvoriti dva samostalna jezika. Moglo se to pokušati u prošlosti, ali rezultat bi bio isti. Stvorila bi se dva hrvatskosrpska jezika, lingvistički gledano, gotovo jednaka. Budući da je ilircima odgovaralo pripojiti kajkavsko narječje čakavskom i štokavskom te odabrati štokavsko kao osnovicu kako bi povećali društvene funkcije jezika, oni su to i učinili. U Srbiji se za to pobrinuo Vuk Karadžić. Oba su rješenja provedena jer su onda odgovarala i jednoj i drugoj strani i iz političkih, kulturnih, ekonomskih, etničkih i lingvističkih razloga. Pravo o kojem Pešikan govori zapravo nije iskorišteno upravo zato jer se odabrala ista osnovica, koja nije zajednička, već je na obje strane samostalno, neovisno jedna o drugoj, donesena ista odluka o osnovici jezika. Mijenjati standardni jezik kojim se nacija koristi dugi niz godina, gotovo je nemoguće. Brozović navodi da „u svim slučajevima kada jedan standardni jezik služi dvjema nacijama, on se ili već pri samom formiranju, ili tek naknadno, razvija kao standardan u obliku dviju varijanata... takav standardni jezik ostaje jedan, samo kako bi to lijepo rekao Lj. Jonke, jedan, ali ne i jedinstven“.¹⁹ Varijante su normalna pojava u slučajevima jezične višenacionalnosti pa stoga nije bitno pitanje o jednome ili dva jezika, već o nacionalnim pravima u jednom jeziku koji nije jedinstven (usp. Brozović 1969:66). Stevanović napada Brozovića i Babića da zastupaju teoriju da su hrvatski i srpski jezik pravno, politički i ustavno dva posebna jezika. Smatra da ta teorija nije točna jer su i političari i sam narod odbili zahtjev da to bude ozakonjeno pa je besmisleno i neustavno govoriti o posebnim jezicima. Nije sasvim jasno zašto Stevanović napada dvojicu hrvatskih recenzenata jer Babić ne govori o posebnim jezicima, već da je „unatoč jezičnoj specifičnosti, u političkom, pravnom i ustavnom pogledu položaj varijanata jednak posebnim jezicima“²⁰, a Brozović da su „varijante za Hrvate i Srbe isto ono što su za Makedonce i Slovence njihovi jezici, naravno, u funkcionalnom, a ne u lingvističkom smislu“²¹. Prema tome, nijedan ne govori o dva posebna jezika, već o varijantama koje imaju ustavni, politički i pravni položaj jezika i o funkciji jezika koja je bitna za korisnike nekog jezika. Babićevu tvrdnju o političkom položaju potkrepljuju brojni dokumenti koji su izdani, a odnose se na ravnopravnost jezika i samih varijanata hrvatskosrpskoga jezika. Funkcija jezika odnosi se na služenje dvjema varijantama koje oba naroda koriste sasvim prirodno i bez napora se njima služe.

¹⁹ Brozović, Dalibor (1969) *Rječnik jezika ili jezik rječnika? Varijacije na temu varijanata*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske. Str. 66.

²⁰ Brozović, Dalibor (1969) *Rječnik jezika ili jezik rječnika? Varijacije na temu varijanata*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske. Str. 67.

²¹ Brozović, Dalibor (1969) *Rječnik jezika ili jezik rječnika? Varijacije na temu varijanata*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske. Str. 67.

Izlazak tako velikog Rječnika samo po sebi ima političku vrijednost iz čega se zaključuje da i neistinite tvrdnje o tome da recenzenti žele zaustaviti rad na Rječniku imaju veze s politikom. Katičić i Brozović u svojim recenzijama pozivaju na nastavak rada na Rječniku, naravno, bez pogrešaka koje su se našle u prva dva sveska, dok Babić i Ladan o tome uopće ne govore što ne znači da žele ukidanje izdavanja Rječnika.

Na kraju dijela o političkim stranama recenzija valja ponovno spomenuti Kostića kao glavnog zagovornika i huškača protiv hrvatskih recenzenata. Ono što je najviše zasmetalo hrvatsku stranu njegovo je ironiziranje i izrugivanje hrvatskom narodu, njegovoj povijesti i jeziku, što se najbolje može vidjeti iz njegovih riječi o samostalnom hrvatskom jeziku: „On će biti upravo ono što autori ovih članaka zamišljaju: samostalan, razuđen, i moderan književni jezik koji će imati sve atribute jednog razvijenog evropskog jezika, dostojnog evropskog naroda sa dugom tradicijom“.²²

4.2. BROZOVIĆEVO POIMANJE STANDARDNOGA JEZIKA

Brozović definira standardni jezik kao „autonoman vid jezika, uvijek normiran i funkcionalno polivalentan, koji nastaje pošto se jedna etnička ili nacionalna formacija, uključivši se u internacionalnu civilizaciju, počne u njoj služiti svojim idiomom, koji je dotad funkcionirao samo za potrebe etničke civilizacije“.²³

Za standardni je jezik važno doba u kojem nastaje. Često se mislilo da je hrvatskosrpski standardni jezik nastao u vrijeme hrvatskog narodnog preporoda djelovanjem iliraca, dok je u Srbiji nastao djelovanjem Vuka Stefanovića Karadžića. Brozović negira to shvaćanje, barem što se hrvatske strane tiče. Smatra da se treba istražiti i dopreporodna kultura, književnost i jezik jer ako prihvatimo „tezu da je standardni jezik u Hrvatskoj nastao u tridesetim godinama prošloga stoljeća – kako se to obično smatra – onda je očito da time automatski tvrdimo kako ga prije toga doba nije bilo“.²⁴ Krajem 15. stoljeća književnost i jezik obilježeni su pokrajinom u kojoj nastaju. Stoga možemo govoriti o kajkavskoj, čakavskoj i štokavskoj (ikavskoj i ijekavskoj) književnosti te govorima. Od polovice 18. stoljeća pa do preporoda jezična praksa postaje homogenijom i ujednačenijom uzimajući novoštokavski kao glavni idiom. Kajkavska književnost ne nestaje, ali njen je karakter slabije

²² Brozović, Dalibor (1969) *Rječnik jezika ili jezik rječnika? Varijacije na temu varijanata*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske. Str. 71.

²³ Brozović, Dalibor (1970), *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska. Str. 128.

²⁴ Brozović, Dalibor (1970), *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska. Str. 130.

izražen. Nakon preporoda javljaju se filološke škole koje zastupaju pojedine formacije jezika pa tako tek kada započinje razdoblje moderne hrvatske književnosti (ako izuzmemo dijalektalnu književnost), možemo govoriti o modernom standardnom jeziku. Navedena tri stoljeća nisu donijela mnogo jezičnih promjena te „one nisu bile radikalne, nego predstavljaju u jezičnom smislu samo evoluciju nerazvijenoga većinskog hrvatskog standardnog jezika u razvijeniji općenacionalni, no još i ne posve razvijen – ta će zadaća preostati 20. stoljeću“.²⁵

5. BROZOVIĆEVA TEORIJA O ULOGAMA STANDARDNIH JEZIKA U KOMPARATIVNOJ LINGVISTICI

Glavno je pitanje kojim se Brozović bavi uloga i mjesto standardnih jezika u komparativnoj lingvistici, ponajprije genetskoj i tipološkoj. Kao prvi problem navodi terminologiju kojoj nedostaju novi termini, a stare bi trebalo preciznije odrediti. Time bi se postavila nova hijerarhija koja bi omogućila lakše i ispravno snalaženje u samoj komparativistici. Termin idiom definira kao „opći, kvalitativno i hijerarhijski neutralan i nespecificiran termin“²⁶ koji se može klasificirati prema tri kriterija: organskost/neorganskost, konkretnost/nekonkretnost te viši/niši hijerarhijski stupanj. Organski idiomi nastaju u etničkoj zajednici te „zadovoljavaju samo njezine vlastite komunikacione i ekspresivne potrebe. Organskim bismo idiomom mogli smatrati samo govor jedne socijalno čvrste, etnički homogene (bez obzira na genezu), zatvorene i definirane zajednice, s određenom civilizacijskom fizionomijom, dakle govor konkretnog sela ili skupine uže povezanih sela“.²⁷ Organski su idiomi ujedno i instrument nadogradnje novih, neorganskih idioma u koje uvrštavamo bilo koji standardni jezik, razgovorni jezik ili žargon. Mjesni govor i standardni jezik pripadaju u skupinu konkretnih idioma jer imaju jasno definiranu strukturu i inventar supstitucije. Na hijerarhijskoj ljestvici standardni bi jezik, kao neorganski idiom, zauzimao najviše mjesto, poslije njega slijedi razgovorni jezik te na kraju interdijalekti. Kod organskih idioma najniže na ljestvici se nalazi mjesni govor, a sve se ostalo smatra apstraktnim, odnosno, više pozicija donosi i veću apstraktnost. Organski su idiomi višeg ranga apstraktni pa tako moraju biti dijasistemi jer „kako je mjesni govor konkretan organski idiom, jasno je da je on u lingvističkom smislu sistem. Dijasistemom možemo

²⁵ Brozović, Dalibor (1970), *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska. Str. 138.

²⁶ Brozović, Dalibor (1970), *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska. Str. 10.

²⁷ Brozović, Dalibor (1970), *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska. Str. 10-11.

smatrati ili pojedinačne organske idiome višega ili nižega ranga, ili čak skupine od dva odnosno više idioma s rangom jezika“.²⁸

Specifičan se problem javlja kod uporabe termina standardni jezik. Često se kao njegov ekvivalent spominje literarni, književni jezik. Brozović smatra da je termin književni jezik neprikladan kao zamjena za standardni jezik jer taj termin „asocira i predodžbe o dominantnoj ulozi beletristike u standardnom jeziku kao pojavi, predodžbe koje su odraz raznih ideoloških koncepcija i koje su opasno opterećenje na putu k suvremenijim i progresivnijim shvaćanjima standardnog jezika“.²⁹ Drugim riječima, standardni se jezik ne upotrebljava samo u beletristici, već i na mnogim drugim razinama, a u beletristici se često koriste i idiomi višeg i nižeg ranga. Postoje i dva argumenta koja idu na štetu terminu standardni jezik. Relativno je malen broj ljudi upoznat s tim terminom (iako danas taj problem više nije aktualan) te mnogo ozbiljniji problem: jedno od značenja termina standardan jest prosječan pa postoji opasnost od pogrešne interpretacije značenja standardnog jezika. Standardni jezik zamjenjuju i termini pisani jezik, opći jezik, općenacionalni jezik i kulturalni jezik, ali oni su premalo prošireni te ne mogu ugroziti korištenje termina standardni jezik.

Brozović koncepciju standardnoga jezika gradi na načelima Praške škole. Teza od koje Brozović polazi zasniva se na uvjerenju da standardni jezici nisu pogodni za genetska ili tipološka komparativna proučavanja jer bi standardnost trebala biti neovisna o supstanciji i strukturi. Tri su faktora bitna u određivanju idioma kao standardnog jezika: „1) njegova priroda kao komunikacijskog i ekspresionog instrumenta određene civilizacije, 2) njegove funkcionalne kvalitete kao takva instrumenta i, konačno, 3) karakter same civilizacije o kojoj se radi.“³⁰

Specifična situacija događa se kada postoje dva standardna vida u istome dijasistemu i kada se počinje ugrožavati lingvističko jedinstvo dijasistema. Do toga dolazi kada „dijalekatske osnovice dvaju standardnih jezika budu dovoljno različite, da budu i terenski i jezično dovoljno udaljene u okviru dijasistema. Ako se tom uvjetu priključe i drugi, socijalni i politički, kulturni, ekonomski, geografski i sl., onda će normalno djelovanje standardnih

²⁸ Brozović, Dalibor (1970), *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska. Str. 14.

²⁹ Brozović, Dalibor (1970), *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska. Str. 15.

³⁰ Brozović, Dalibor (1970), *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska. Str. 28.

jezika utjecati na osnovice u pravcu koji vodi razbijanju dijasistema“.³¹ Suprotno od toga, kada u supstanciji i strukturi dvaju standardnih jezika nema bitnih razlika, javljaju se varijante standardnog jezika. U počecima razvitaka standardnih jezika postojalo je i nekoliko varijanata pisanoga jezika koje su se kasnije, u procesu standardizacije, spojile u jednu. Međutim, postojale su situacije u kojima su se varijante dijalekatski toliko razlikovale da nije došlo do spajanja, već je na kraju jedna od njih prevladala. U višenacionalnom dijasistemu nikada ne dolazi do potpunog spajanja. U hrvatsko-srpskom slučaju varijante će se razvijati donekle paralelno te će se težiti prema izjednačavanju razlika među njima, ali brojne civilizacijske, književne ili geografske razlike ispriječit će se približavanju varijanata. Bilo kakva umjetna intervencija, bilo da se radi o približavanju ili udaljavanju varijanata, nije poželjna jer se na taj način usporava proces standardizacije i ugrožava se autonomija standardnog jezika.

5.1. KLASIFIKACIJA STANDARDNOSTI

Najbitnije su značajke standardnosti autonomija i elastična stabilnost. Visoki stupanj autonomije znači i višu stabilnost jezika koji nije podložan svjesnim intervencijama. Takve standardne jezike karakteriziraju „izrazite značajke artifizijelnosti i slabe značajke organske zbog visoke autonomije prema organskim idiomima“.³² U standardnim jezicima koristi se jedna od dviju polariziranih jezičnih dubleta; u nekim jezicima je to jače izraženo, u drugima slabije. Posebnu situaciju predstavljaju varijante u hrvatskosrpskome standardnome jeziku. Dvije varijante, srpska i hrvatska, ne ponašaju se jednako, a kompleksnost problema proizlazi iz činjenice da u srpskoj varijanti postoji i ekavska i ijekavska zona koje se različito odnose prema hrvatskoj varijanti. Postoje i jezici u kojima substandard konkurira standardnom jeziku i postaje posrednik između konkretnog neorganskog idioma i nekonkretnog neorganskog idioma.

Standardni se jezici razvijaju kontinuirano, iako u tom razvoju ponekad može doći do prekida te se on nakon nekog vremena nastavlja. Razvoj se može prekinuti i zbog „znatnijih neevolucionih promjena u supstanciji (hrvatska varijanta na razmeđu 19. i 20. stoljeća)“.³³ Supstancija i struktura mogu biti homogene ili sastavljene od različitih elemenata (hrvatska i srpska varijanta imaju djelomično različitu dijalekatsku osnovicu). Hrvatskosrpski jezik primjer je i jezika kojemu je materijalna osnovica standardnoga jezika u predstandardnom

³¹ Brozović, Dalibor (1970), *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska. Str. 33.

³² Brozović, Dalibor (1970), *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska. Str. 43.

³³ Brozović, Dalibor (1970), *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska. Str. 44.

razdoblju stilizirana folklornom književnosti. Iako je to pomoglo izgrađivanju norme, odmoglo je prilagođavanju jezika modernoj, urbanoj civilizaciji. Značajna je činjenica da bi jezik trebao vršiti sve „polivalentne funkcije općenacionalnog jezičnog instrumenta internacionalne civilizacije“.³⁴ U najviše slučajeva jedna se nacija koristi jednim standardnim jezikom. Hrvatskosrpskim standardnim jezikom koriste se i hrvatska i srpska nacija, a srpskom varijantom govore još i Crnogorci.

Slavenski su jezici na svom razvojnem putu uglavnom koristili vlastite elemente izgrađujući tako svoju supstitucionalnu i strukturnu osnovicu. Ponekad, kada vlastiti elementi nisu zadovoljavali sve funkcije standardnog jezika, oni se preuzimaju iz razvijenijih jezika koji im služe kao modeli za vlastiti razvoj i upotpunjavanje supstancije.

Bitan je čimbenik u procesu standardizacije i purizam koji se javlja u svakome standardnome jeziku. Jezici se razlikuju po stupnju purističkih zahvata koji se izvode, premda se ponekad u tim zahvatima i pretjeruje.

Brozović je ove osobine sistematizirao u obliku binarnih pitanja koji služe kao kriteriji za klasifikaciju standardnosti, a dijele se na: 1.) način formiranja i funkcioniranje standardnih jezika, 2.) karakter osnovice standardnog jezika i odnos prema naciji i 3.) odnos prema drugim standardnim jezicima. (usp. Brozović 1970:52).

5.2. HRVATSKOSRPSKI JEZIK KAO ORIGINALNA POJAVA MEĐU SLAVENSKIM JEZICIMA

U ovome poglavlju razmatrat će se hrvatskosrpski dijasistem kao genetskolingvistička pojava, hrvatskosrpski dijasistem i standardni jezik kao tipološke pojave i kao sociolingvističke pojave. Već nas sam naziv jezika uvodi u kompleksnu i zahtjevnu problematiku. Postavlja se pitanje kako je najbolje pisati hrvatskosrpski jezik – kao složenicu s crticom ili bez nje, kao sintagmu s „ili“ ili treba pronaći neko drugo rješenje. Brozović smatra da je najbolje rješenje složenica bez crtice, pri čemu je najvažnije da „oba poretka u složenici budu apsolutno sinonimima“.³⁵ Postoje tri načina davanja imena standardnome jeziku: 1. najčešće mu se daje ime nacionalnog kolektiva kojemu služi kao nacionalni jezični instrument suvremene internacionalne civilizacije, 2. daje mu se naziv prema dijalektalnoj jedinici koja mu je bila sirovinskom osnovicom i 3. primjena naziva za dijasistem kojemu

³⁴ Brozović, Dalibor (1970), *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska. Str. 46.

³⁵ Brozović, Dalibor (1984-1985), *Srpskohrvatski jezik kao genetskolingvistički, tipološki i sociolingvistički fenomen*. Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, XXVII-XXVIII. Str. 100.

pripada dijalektna jedinica što je poslužila kao sirovina za standardizaciju (usp. Brozović 1984-1985:100). Kao jedini legitiman izbor Brozović se odlučuje za treći način, iako i on ima loše strane (često se smatra da se naziv jezika izabrao prema prvome načinu koji je u hrvatskosrpskom slučaju nije moguć). Budući da se na području hrvatskosrpskoga jezika razvio i standardni jezik na temelju novoštokavskoga dijalekatskog tipa, sve se češće upotrebljava termin standardna novoštokavština kako bi se izbjegle terminološke nejasnoće. Uporaba termina hrvatskosrpski jezik, koji je Brozović koristio šezdesetih godina, u sedamdesetima zamjenjuje terminom standardna novoštokavština.

Dijalektna diferencijacija glavno je obilježje genetske specifičnosti. U samome početku razvoja hrvatskosrpskoga dijasistema karakteristična je bila opreka istok – zapad, dok se kasnije ona proširila na zapad – centar – jugoistok. Budući da centar označava dio zapada i dio istoka, dolazi do ravnoteže kod novih razvojnih smjerova.

Tipološka se originalnost očituje ponajprije u raznolikim vokalskim modelima. Tome pridonosi i morfologija jer se pojavljuju dijalekti s različitim brojem padeža, s jednim, dva ili tri futura, s različitim brojem prošlih vremena, itd.

Hrvatskosrpski jezik svoju originalnost pokazuje i kao sociolingvistički fenomen. Na to utječe geografski smještaj, religija (ispreplitanje pravoslavlja, islama i katolicizma) te brojne civilizacije s kojima je došlo do kontakata u povijesti (panonska, turska, mediteranska, balkanska, itd.).

5.2.1. HRVATSKI JEZIK I NJEGOV GENETSKOLINGVISTIČKI ASPEKT

Hrvatskosrpski jezik je jedan od potomaka praslavenskog jezika i kao takav predstavlja jezik dijasistem koji u začecima sačinjavaju kajkavsko, čakavsko, zapadnoštokavsko, istočnoštokavsko i prototorlačko narječje. U 15. stoljeću izdvajaju se oba štokavska narječja, jedan na zapadu, a drugi na istoku, potiskujući ostala narječja sa scene. Kajkavsko i čakavsko narječje koriste Hrvati, dok štokavsko dijelimo sa Srbima, Crnogorcima i bosanskohercegovačkim Muslimanima. Novoštokavski se dijalekti dijele po refleksu jata na ikavske, ijekavske i ekavske. Hrvati koriste četiri štokavska dijalekta (slavonski – njime se služe samo Hrvati, novoštokavski ikavski – njime se služe Hrvati i dio muslimana, istočnobosanski – Hrvati, muslimani i dio Srba te novoštokavski ijekavski – njime se služe Hrvati, Srbi, muslimani i Crnogorci). Genetskolingvistički aspekt u hrvatskome jeziku temelji se na: štokavskom narječju koje zauzima najveći dio etničkog teritorija hrvatskoga naroda, štokavskim narječjem govori najveći broj pripadnika hrvatskoga naroda, novoštokavski

dijalekti nisu smješteni samo na jednom sektoru etničkoga teritorija hrvatskoga naroda, novoštokavski pokazuje najveću unutarnju i međusobnu ujednačenost u usporedbi s ostalim dijalektima, stupanj međudijalekatske razumljivosti u svim kontaktnim kombinacijama među pripadnicima hrvatskoga naroda veći je u parovima novoštokavski/nenoštokavski te je štokavština reprezentativan jezični tip za cijeli dijasistem dijalekata kojima govore svi pripadnici hrvatskoga naroda (usp. Brozović 2008: 24-25).

5.2.2. HRVATSKI JEZIK I NJEGOV SOCIOLINGVISTIČKI ASPEKT

Standardni jezik nastaje na dijalektalnoj osnovici od koje preuzima glasove, naglaske, oblike, sintaktička i tvorbena pravila te leksički fond. Nakon toga nadograđuje se norma, pismo, pravopis, grafija, rječnik, stručna terminologija, itd. Vidljivo je da se jezik dijasistem i standardni jezik u svom opsegu ne moraju podudarati. Do situacije kakvu imamo u hrvatskosrpskom jeziku dolazi kada dvije nacije odaberu istu dijalekatsku osnovicu koja pripada istome dijasistemu i istome dijalekatskome tipu toga dijasistema. Suvremena standardna novoštokavština je zapravo zajednički opći model standardnoga jezika Hrvata, Srba, Crnogoraca i Muslimana. „Konkretnim realizacijskim varijantama toga apstraktnog modela zajednička je novoštokavska dijalekatska osnovica (uz neke zapadnije ili istočnije nijanse), a nadogradnja se u svakoj formirala posebno, u razna doba i različitim procesima, u načelu neovisno i onda kada su pojedini elementi nadogradnje nastajali paralelno i dobivali iste ili barem veoma slične oblike, što se, uostalom, događalo prilično često“.³⁶ Brozović navodi šest kategorija pučanstva (Hrvati u SR Hrvatskoj i izvan nje, Srbi u SR Srbiji i izvan nje, bosanskohercegovački muslimani te Crnogorci) koje se koriste hrvatskosrpskim jezikom, ali s nekim bitnim razlikama. Najveća razlika je u refleksu jata – Srbi koriste ekavicu, dok ostalih pet kategorija koristi ijekavicu. Za jezičnu fizionomiju hrvatske varijante specifična je zapadnija nijansa novoštokavske dijalekatske osnovice standarda, temeljena na ikavskim i zapadnim ijekavskim govorima te blagim kajkavskim i čakavskim utjecajima i stanovitim sklonostima oblicima u dubletama koji su bliži tim dvama narječjima. Civilizacijsko-jezičnu nadogradnju hrvatske varijante karakterizira tradicionalno intelektualno-jezično naslijeđe starije, predstandardne pismenosti i vlastiti proces standardizacije (usp. Brozović 2008:31-32). Hrvatska varijanta funkcionira kao i svaki drugi razvijeni standardni idiom: „ima svoje uporabne sfere kao svaki polivalentan jezični standard, ostvaruje se na različitim

³⁶ Brozović, Dalibor (2008), *Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga. Str. 29. (prvo izdanje 1978.)

funkcionalno-stilskim razinama, posjeduje tzv. elastičnu stabilnost svoje uporabne norme (pravopisne, ortoepske, gramatičke i, u onoj mjeri u kojoj je to na leksičkom području moguće, također i rječničke)³⁷.

6. BROZOVIĆEVO SHVAĆANJE STANDARDNOGA JEZIKA U 80-IM GODINAMA 20. STOLJEĆA

Norma standardnoga jezika bitno se razlikuje od bilo koje druge jezične norme. Ona zahvaća „(orto)grafijske, fonetske i gramatičke pojave, a leksičke su dobrim dijelom izvan njezina dometa“.³⁸ Leksičke pojave ostaju po strani jer je rječnik jezika uglavnom neograničen te stilistika na njega utječe više nego na bilo koju drugu navedenu pojavu. Standardni jezik kao pojava predstavlja dijalektne osnovice i civilizacijsko-jezičnu nadogradnju. Dijalektna osnova koja daje jeziku glasovlje, morfologiju, tvorbeni i sintaktička pravila te osnovni leksički fond čini jezik jezikom, a njegovu standardnost određuje nadogradnja pisma, grafije, rječnika, terminologije i frazeologije.

Razlike među varijantama standardne novoštokavštine koje se javljaju na dijalektnoj osnovici gotovo su zanemarive, dok se varijante bitnije razlikuju kada govorimo o civilizacijsko-jezičnoj nadogradnji. Do toga dolazi zbog razlika u tradiciji i povijesti te one mogu uzrokovati različite nadogradnje dijalektne osnovice. Za varijante standardne novoštokavštine izuzetno je bitno da se ne osporava leksički kontinuitet nacionalne književnosti i književnoga fonda, odnosno da se na prvo mjesto ne dolaze pokušaji da se leksički fond dviju varijanata što više približi. Šteta koju bi to uzrokovalo jeziku bila bi nepopravljiva i napredak u leksikografiji ne bi bio ostvariv.

Hrvatskosrpski jezik je „nesumnjivo najheterogeniji slavenski dijasistem i dijakronijski i sinkronijski, ali istodobno pokazuje i začudan stupanj razvojne povezanosti“.³⁹ Za to su zaslužni novoštokavski dijalekti, odnosno suvremeni novoštokavski dijalektni tip koji je u doticaju s ostalim dijalektima: novoštokavskima i nenovoštokavskima. Novoštokavski dijalekti rasprostranjeni su jednako kao i nenovoštokavski i neštokavski što omogućuje da novoštokavski dijalekt bude u centru hrvatskosrpskoga jezika. Neštokavski dijalekti približuju

³⁷ Brozović, Dalibor (2008), *Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga. Str. 32. (prvo izdanje 1978.)

³⁸ Brozović, Dalibor (1980-1981), *O sadržaju pojma norma u leksikologiji*. Jezik, 28, 5. Str. 140.

³⁹ Brozović, Dalibor i Pavle Ivić (1988) *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Str. 3.

jezik slovenskome i sjevernoslavenskim jezicima (kajkavsko i čakavsko narječje) te istočnojužnoslavenskoj podskupini (prizrensko-timočki ili torlački dijalekti), a nenovoštokavski tvore prijelaz između novoštokavskih i neštokavskih (usp. Brozović 1988:3).

Hrvatskosrpski jezik koristi se u različitim aspektima ljudskoga djelovanja. U njega spadaju narodni govori grupirani u dijalekte koji su nastali organskim razvojnim procesima te razgovorni jezik koji se koristi u pojedinim pokrajinama te je povijesno, geofizički, kulturno-civilizacijski i društveno-ekonomski uvjetovan. Oni predstavljaju kompromis između standarda i mjesnih govora. Na osnovici novoštokavskoga dijalektnoga tipa razvio se standardni jezik koji karakterizira najreprezentativnija fizionomija, najveći prostor i broj govornih pripadnika, središnji položaj i zastupljenost svih nacionalnih kolektiva. Hrvatskosrpski se standardni jezik ostvaruje u varijantama, odnosno „standardnojezičnim izrazima, što je obična pojava u višenacionalnim jezičnim standardnima“.⁴⁰

Izraz standardna novoštokavština sve više prevladava u Brozovićevu rječniku te zamjenjuje termin hrvatskosrpski jezik. Standardna novoštokavština za njega predstavlja standardni oblik hrvatskosrpskoga jezika koji je nastao procesom standardizacije novoštokavske dijalektalne osnovice te ona predstavlja konkretnu hrvatsku varijantu tog apstraktnog jezika.

Brozović smatra da je Maretićeva *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* afirmirala organsku novoštokavsku osnovicu standardnoga jezika. Uz pohvale, navodi i nedostatke Gramatike: „nije poštovala ni uhodanu, živu tradiciju standardnojezične prakse ni stvarna dostignuća druge polovice 19. stoljeća u civilizacijsko – jezičnoj nadogradnji (intelektualni rječnik, terminologije, viša frazeologija i sintaksa) te ih je odbacivala zajedno s promašenim i već mrtvim jezičnim slojevima iz istog razdoblja, ignorirala je gotovo potpuno onodobnu hrvatsku književnost i pokušala je kao normu kodificirati i one novoštokavske jezične pojedinosti koje nisu imale nikakva temelja ni u hrvatskoj uzusnoj standardnojezičnoj praksi ni u razgovornome jeziku ni u hrvatskim novoštokavskim dijalektima“.⁴¹ Drugim riječima, Maretiću zamjera pogrešno razumijevanje odnosa između novoštokavske osnovice i standardnoga jezika pri čemu smatra da organska novoštokavska osnovica „krši autonomiju kojom standard ograničava utjecaj idioma koji mu

⁴⁰ Brozović, Dalibor i Pavle Ivić (1988) *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Str. 5.

⁴¹ Brozović, Dalibor (1985-1986), *Jezična i pravopisna previranja u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*. Jezik, 33. Str. 10.

treba služiti samo kao osnovica“.⁴² Kao posljedica kršenja autonomije pojavljuju se razni jezični oblici koji se pokušavaju nametnuti kao standardni samo zato što se upotrebljavaju na području štokavskog dijalekta. Teritorij na kojem se govori štokavskim narječjem nije uvijek mjerodavan u uspoređivanju sa standardnim jezikom, odnosno nisu sve osobine štokavskog narječja ujedno i osobine standardnoga jezika te prema tome ne mogu svi oblici u štokavskome narječju tvoriti normu standardnoga jezika. Novoštokavska je osnovica zapravo uvjetovala općelingvističku fizionomiju hrvatskosrpskoga standardnoga jezika. „On zaista i jest standardnom novoštokavštinom po svojoj po svojoj supstanciji i strukturi, iako se pojedinosti ne podudaraju ni s jednim konkretnim novoštokavskim dijalektom“.⁴³ Najbliži je s ijekavskim novoštokavskim govorima, ali su u njegovom stvaranju sudjelovali i ekavski i ikavski govori. U jeziku je prisutan određen stupanj autonomije kao bitne značajke standardnoga jezika. Tijekom procesa standardizacije razvile su se neke jezične činjenice koje nisu proizašle iz dijalekatske osnovice, već pripadaju standardnome jeziku što povećava stupanj autonomije.

⁴² Mićanović, Krešimir (2008) *Hrvatski s naglaskom. Standard i jezični varijeteti*. Zagreb: Disput. Str. 126.

⁴³ Brozović, Dalibor i Pavle Ivić (1988) *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Str. 103.

7. ZAKLJUČAK

Odabir novoštokavštine kao osnovice hrvatskoga standardnoga jezika te izbor pisma (latinice) bili su temeljni elementi u procesu standardizacije. Budući da su i Srbi kao osnovicu standardnoga jezika prihvatili novoštokavsko narječje, javljaju se brojne rasprave o tome koliko su hrvatski i srpski jezik zapravo slični te može li se govoriti o jednome hrvatskosrpskome jeziku, o dva jezika ili pak o dvije varijante, hrvatske i srpske, hrvatskosrpskoga standardnoga jezika.

Postojanje varijanata nitko ne može osporiti, a to je dokazao i Brozović postavljanjem teza o varijantama iz kojih je jasno vidljivo da je njihovo postojanje neupitno. Iako srpska strana pokušava negirati njihovo postojanje, uplićući u svoje postavke i politiku i težnju Hrvatske da se odcijepi od Srbije, osim u političkom i u jezičnom pogledu, to nije moguće. Varijante se razvijaju prirodnim tijekom i bilo kakva umjetna intervencija u njih šteti jeziku i narodu koji se tim jezikom koristi. Takvim intervencijama narodu se nameće jezik koji njemu nije prirodan, kršeći tako osnovno ljudsko pravo – pravo na vlastiti jezik.

Razlike u varijantama primjetne su, u prvom redu, u okviru same novoštokavske osnovice. Zbog civilizacijsko-jezične nadogradnje koja nije uvijek išla istim putevima došlo je do razlika u korpusu rječnika dviju varijanta, npr. u hrvatskoj se varijanti koristi riječ povijest, dok u srpskoj riječ historija.

Sukladno prilikama Brozović kroz četiri promatrana desetljeća koristi različite termine za hrvatski standardni jezik. Na samome početku naziva ga hrvatskosrpskim jezikom u kojem postoje dvije varijante, sedamdesetih i osamdesetih godina razvija termin standardna novoštokavština, a u devedesetim godina započinje koristiti termin hrvatski standardni jezik.

Promatrajući razvoj jezika Brozović daje objektivan prikaz stanja postavljajući temelje za proučavanje hrvatskoga jezika i njegovu usporedbu s ostalim slavenskim jezicima. U devedesetim godinama 20. stoljeća hrvatski standardni jezik karakteriziraju autonomnost, normiranost, višefunkcionalnost te stabilnost u prostoru i vremenu kao osnovne značajke standardnoga jezika.

8. SAŽETAK

Zadnja četiri desetljeća 20. stoljeća obilježena su procesom standardizacije hrvatskoga jezika. Šezdesetih godina hrvatskosrpski jezik karakterizira postojanje dviju varijanata, hrvatske i srpske. One se kao pojavljuju u nacionalno nehomogenim standardnim jezicima te funkcioniraju kao nacionalno homogen standardni jezik. Imaju zajednički sustav normi i dublete koje je moguće zamijeniti u okviru istog sustava. Varijante su izgrađene jedinice s kompleksnim jezičnim i nadjezičnim osobinama te s funkcijama koje vrši standardni jezik u nacionalno homogenim jezicima. Priznavanjem njihova postojanja ne ugrožava se lingvističko jedinstvo hrvatskosrpskoga jezika. Varijante se razvijaju donekle paralelno, ali brojne civilizacijske, književne ili geografske razlike sprječavaju izjednačavanje varijanata. Pojam standardne novoštokavštine označava proces standardizacije novoštokavske dijalekatske osnovice. Razlike među varijantama standardne novoštokavštine koje se javljaju na dijalektnoj osnovici gotovo su zanemarive, dok se varijante bitnije razlikuju kada govorimo o civilizacijsko-jezičnoj nadogradnji. Do toga dolazi zbog razlika u tradiciji i povijesti te one mogu uzrokovati različite nadogradnje dijalektne osnovice. Devedesete godine 20. stoljeća donijele su promijene na političkom i jezičnom planu te se započinje upotrebljavati termin hrvatski standardni jezik.

9. KLJUČNE RIJEČI/KEYWORDS

varijanta/variant

standardizacija/language standardization

lingvistika/ linguistics

kritika/criticism

rasprava/discussion

10. LITERATURA

BABIĆ, Stjepan (1969) *O Rječniku Matice hrvatske*. U: *Kritika. Hrvatski književni jezik i pitanje varijanata*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske. 25-41.

BADURINA, Lada (2010) *Standardizacijski procesi u 20. stoljeću*. Zbornik radova 38. seminara Zagrebačke slavističke škole, Zagreb.

BROZOVIĆ, Dalibor (1996-1997), *Gramatičke značajke hrvatskoga jezika*. *Jezik*, 44, 4: 127-135.

BROZOVIĆ, Dalibor (1985-1986) *Jezična i pravopisna previranja u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. (O jednom razvojnem zaokretu u hrvatskome književnom jeziku)*. *Jezik*, 33, 1: 1-15.

BROZOVIĆ, Dalibor i Pavle IVIĆ (1988) *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“

BROZOVIĆ, Dalibor (2006) *Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda*. Zagreb: Školska knjiga

BROZOVIĆ, Dalibor (1978-1979) *O jeziku u zakonima i o zakonima jezika*. *Jezik*, 26, 1: 13-23

BROZOVIĆ, Dalibor (1976-1977), *O suvremenoj morfološkoj normi hrvatskoga jezičnog standarda i o morfološkim značajkama standardne novoštokavštine uopće*. *Jezik*, 24, 1: 1-12, 41-49, 109-114.

BROZOVIĆ, Dalibor (1965-1966) *O problemima varijanata*. *Jezik*, 13, 2: 33-46.

BROZOVIĆ, Dalibor (1980-1981) *O sadržaju pojma norma u leksikologiji*. *Jezik*, 28, 5: 138-145.

BROZOVIĆ, Dalibor (1998) *Povijesna podloga i jezičnopolitičke i sociolingvističke okolnosti*. U: *Hrvatski jezik*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej

BROZOVIĆ, Dalibor (2008) *Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga

BROZOVIĆ, Dalibor (1969) *Rječnik jezika ili jezik rječnika? Varijacije na temu varijanata*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske

BROZOVIĆ, Dalibor (1979-1980) *Sociolingvistička i usporedna razina pri istraživanju jugoslavenskih (standardnih) jezika u (južno)slavenskim, evropskim i općim okvirima*. Jezik, 27, 1: 47-54.

BROZOVIĆ, Dalibor (1984-1985) *Srpskohrvatski jezik kao genetskolingvistički, tipološki i sociolingvistički fenomen*. Novi Sad. Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, XXVII-XXVIII, 99-105.

BROZOVIĆ, Dalibor (1970) *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska

BROZOVIĆ, Dalibor (1995-1996), *Stanje i zadatci jezikoslovne kroatistike*. Jezik, 43, 1: 23-34.

BROZOVIĆ, Dalibor (1985) *Suvremeno štokavsko narječje kao plod konvergentnoga jezičnog razvoja*. U: *Hrvatski dijalektološki zbornik*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti

JONKE, Ljudevit (1971) *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska

JONKE, Ljudevit (1965) *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb: Znanje

JONKE, Ljudevit (2005) *O hrvatskom jeziku*. Priredio: Ivan Marković. Zagreb: Pergamena

JONKE, Ljudevit (1968) *Razvoj hrvatskoga književnog jezika u 20. stoljeću*. Zagreb: Zavod za slavensku filologiju

MICANOVIĆ, Krešimir (2008) *Hrvatski s naglaskom. Standard i jezični varijeteti*. Zagreb: Disput